

*Jiří Buriánek
a Zuzana Podaná (ed.)*

Násilí tváří v tvář

*Zkoumání kalamitních podob
partnerských vztahů*

Násilí tváří v tvář

Zkoumání kalamitních podob partnerských vztahů

Jiří Buriánek

Zuzana Podaná (editoři)

Recenzovali

doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc., dr. h. c.

PhDr. Jan Tomášek, Ph.D.

Autoři:

Jiří Buriánek (kapitoly 2, 4 a 10)

Eva Krulichová (kapitola 8)

Pavla Malvotová (kapitoly 3, 6 a 7)

Martina Novopacká (kapitola 1)

Viktorie Paloušová (kapitoly 1 a 3)

Zuzana Podaná (kapitoly 1, 5 a 9)

Kniha zpracovává výsledky výzkumného projektu

„Partnerské násilí: diferenciace jeho podmínek, měření a hodnocení“,
který v letech 2018–2021 podpořila Grantová agentura České republiky
(18-23940S).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Edice SLON – Studie, 146. svazek / řídí Miloš Havelka, Jiří Šafr, Jiří Ryba
a Alena Miltová

Redakce Jitka Uhrová a Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© Jiří Buriánek, Eva Krulichová, Pavla Malvotová, Martina Novopacká,
Viktorie Paloušová, Zuzana Podaná, 2023

ISBN 978-80-246-5260-3

ISBN 978-80-246-5511-6 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

OBSAH

Předmluva	9
------------------	---

Kapitola 1

Partnerské násilí jako předmět teoretického zájmu a empirického výzkumu

Martina Novopacká, Zuzana Podaná, Viktorie Paloušová	11
--	----

1.1 Znaky partnerského násilí	12
1.2 Rizikové faktory a prediktory výskytu partnerského násilí	13
1.3 Teorie vysvětlující příčiny partnerského násilí	14
1.4 Typologie partnerského násilí	20
1.5 Genderová symetrie a asymetrie v partnerském násilí	21
1.6 Výzkumy partnerského násilí v České republice	24
1.7 Situace v Česku z pohledu mezinárodního výzkumu násilí na ženách	26

Kapitola 2

Metodologické výzvy zkoumání partnerského násilí

Jiří Buriánek	39
---------------	----

2.1 Východiska projektu	39
2.2 Citlivost tématu i kontextu	41
2.3 Strategie výzkumu	43
2.4 Ovlivňuje kontext sběru základní prevalence partnerského násilí?	51
2.5 Závěr	56

Kapitola 3

Partneři jako pachatelé a oběti

Viktorie Paloušová, Pavla Malvotová	57
-------------------------------------	----

3.1 Prevalence a formy partnerského násilí	57
--	----

3.2 Souvislosti jednotlivých forem násilí	64
3.3 Srovnání vzorku jednotlivců a vzorku párů	65
3.4 Analýza okolností fyzického a sexuálního násilí	68
3.5 Souvislost násilí a sociodemografických faktorů	71
3.6 Rizikové faktory páčání a viktimizace	74
3.7 Další souvislosti a prediktory	79
3.8 Závěr	84

Kapitola 4

Typologie forem násilí a jejich reciprocita

Jiří Buriánek	85
---------------	----

4.1 Symbolické násilí jako latentní složka partnerského násilí?	86
4.2 Mapování světa partnerského násilí	88
4.3 Reciprocita forem jako střídání rolí oběti a pachatele	96
4.4 Potenciál měření symbolického násilí	100
4.5 Závěr	102

Kapitola 5

Pohledem obou stran: shoda výpovědí o násilí mezi partnery a genderová (a)symetrie partnerského násilí

Zuzana Podaná	105
---------------	-----

5.1 Shoda výpovědí o partnerském násilí a důsledky pro prevalenci násilí	107
5.2 Johnsonova typologie partnerského násilí	111

Kapitola 6

Dynamika párové komunikace

Pavla Malvotová	121
-----------------	-----

6.1 Dysfunkční komunikace v kontextu výzkumu párového násilí	121
6.2 Komunikační vzorec požadování versus stažení se v českých datech	124
6.3 Požadování versus stažení se z komunikace v souvislosti s párovým násilím	127
6.4 Závěr	133

Kapitola 7

Dělbá rolí a její vztah k partnerskému násilí

Pavla Malvotová 135

7.1	Teorie sociální směny a teorie zdrojů v kontextu výzkumu domácího násilí	135
7.2	Rozdělení rolí v páru	138
7.3	Souvislost rozdělení rolí v páru s výskytem násilí	140
7.4	Přízpůsobení životního stylu v páru a násilí	143
7.5	Přístup ke zdrojům v páru	144
7.6	Souvislost přístupu ke zdrojům v páru s výskytem násilí	148
7.7	Kombinace rozdělení rolí a závislosti na zdrojích ve vztahu k násilí	153
7.8	Závěr	154

Kapitola 8

Spokojenost s partnerským vztahem, názory na partnerství a partnerské násilí

Eva Krulichová 155

8.1	Spokojenost s partnerským vztahem	156
8.2	Názory na partnerství a sebe sama	157
8.3	Kvalita partnerství a tolerance hrubého chování	160
8.4	Spokojenost s partnerským vztahem, úvahy o odchodu a výskyt partnerského násilí	163
8.5	Kvalita partnerství, tolerance hrubého chování a výskyt partnerského násilí	166

Kapitola 9

Násilí v rodině původu a mezigenerační přenos násilí

Zuzana Podaná 169

9.1	Partnerské násilí mezi rodiči v průběhu dětství	171
9.2	Násilí rodičů vůči dětem v průběhu dětství	174
9.3	Rizikové faktory domácího násilí v době dětství	177
9.4	Souvislost domácího násilí v době dětství a partnerského násilí v aktuálním vztahu	181
9.5	Závěr	186

Kapitola 10	
Závěrečné poznámky a shrnutí	
Jiří Buriánek	187
10.1 Dovětek	191
Literatura	193
Summary	210
O autorovi a autorkách	212
Jmenný rejstřík	214

PŘEDMLUVA

Tato kniha¹ čtenáři nenabízí dramatické příběhy, nýbrž čísla, k nimž | 9
se ovšem přívlastek suchá zásadně nehodí. Zkoumá často nenápadné
a skryté formy násilí, jež dokázalo proniknout do intimních sfér part-
nerského soužití a následně ho zdevastovat. Činí tak prostřednictvím
analýzy reprezentativního datového souboru (shromážděného díky
podpoře grantu GAČR v době ještě předcovidové) a hledá odpovědi
na nelehké otázky, v jaké míře, proč a jak se vlastně stává partner-
ský vztah obtížným břemenem, nakolik dokáže lásku přetavit v bolest
a utrpení. Na problematiku nahlíží sociologicky, tedy jako na celospo-
lečenský, v tom i kulturní a sociální fenomén. V tomto ohledu by arcíť
nebylo namístě se utěšovat poznáním, že domácí násilí ve svých nej-
závažnějších formách nezasahuje většinu populace. V partnerském
vztahu si totiž vždy najde své zcela konkrétní aktéry, pachatele i oběti,
kteří si často prohazují jednotlivé role. Přitom platí, že ani v moderní
společnosti si nemůžeme být svojí imunitou vůči čemukoli příliš jisti.

¹ Kniha zpracovává výsledky výzkumného projektu „Partnerské násilí: diferenciaci
jeho podmínek, měření a hodnocení“, který podpořila v letech 2018–2021 Grantová
agentura České republiky (18-23940S).

Kapitola 1

PARTNERSKÉ NÁSILÍ JAKO PŘEDMĚT TEORETICKÉHO ZÁJMU A EMPIRICKÉHO VÝZKUMU

Martina Novopacká, Zuzana Podaná, Viktorie Paloušová

Násilí v partnerském vztahu je velmi závažným společenským jevem, který ohrožuje ženy, muže i děti po celém světě. Dle *Mezinárodního výzkumu násilí na ženách* z roku 2003 zažilo během svého života některou z forem násilí ze strany partnera 36 % českých žen (Pikálková 2004). V pozdějším reprezentativním šetření na českých mužích uvedlo celoživotní zkušenost s fyzickým násilím ze strany partnerky 10 % dotázaných (Buriánek et al. 2014). Přesto byl tento fenomén v minulosti tabuizován a považován za záležitost ryze soukromou. Jako celospolečenský problém vyžadující komplexní odezvu začal být i ve vyspělých zemích chápán až v posledních desetiletích. Lze poznamenat, že dnes se tomuto tématu věnují nejen zainteresovaní odborníci, ale čím dál více se jeho existence dostává i do povědomí veřejnosti. | 11

V České republice se začali věnovat tématu domácího násilí odpovědní aktéři až po roce 1989 v rámci řešení řady nových sociálních otázek. Za rozšířením zájmu o tuto problematiku však stály především rychle vznikající neziskové organizace, které se snažily o osvětu, o potírání mýtů spojených s percepcí domácího násilí, ale také o změnu legislativy, k níž posléze postupně docházelo. Ruku v ruce s tím se rozvíjely výzkumné aktivity a základní teoretická reflexe. V úvodu naší knihy můžeme základní východiska stručně připomenout.

Domácí násilí představuje natolik vrstevnatý problém, že samotná terminologie se ve studiích značně liší. Násilí v rodinných vztazích v sobě může zahrnovat jakékoliv násilné projevy v rámci domácnosti, a to včetně násilí na dětech, seniorech, mezi sourozenci či na domácích zvířatech.

Partnerské násilí můžeme definovat jako: „Jakýkoliv výskyt ohrožujícího chování, násilí nebo zneužití (psychického, fyzického, sexuálního, ekonomického nebo emocionálního) mezi dospělými osobami, které jsou nebo v minulosti někdy byly intimními partnery, a to bez ohledu na pohlaví“ (Matoušková 2013).

Názor, podle kterého se partnerské násilí týká pouze mužů jako pachatelů a žen jako obětí, se v konfrontaci s výsledky empirických

výzkumů, jež doložíme vzápětí, dlouho neudržel. Přesto se zkoumání často zaměřuje především na partnerské násilí páchané muži na ženách. Abychom se takovému omezení vyhnuli, neomezovali jsme se ani v předchozím výzkumu pouze na partnerské násilí páchané muži (Buriánek et al. 2014). Vycházíme z toho, že velká část násilného jednání může probíhat vzájemně mezi oběma partnery a že zcela asymetrické podoby ve smyslu absolutní dominance jednoho článku dyády jsou vzácnější (i když většinou také nejzávažnější). Z povahy věci plyne, že problém nemůžeme nahlížet pouze z pohledu jednotlivce, že vždy půjde o určitou konfiguraci pozic v páru.

12 | Zaměřujeme se nicméně pouze na heterosexuální partnerské dvojice. Zároveň plně chápeme, že také partnerské násilí v homosexuálních párech si vyžaduje zvláštní pozornost.

1.1 Znaky partnerského násilí

Partnerské násilí je v mnoha ohledech specifické – odehrává se v soukromí, pachatelem je oběti blízká osoba a násilné chování je dlouhodobé a opakované (Vargová et al. 2008). Zmíněná specifika společně s dalšími vedou k vysoké předpokládané latenci tohoto jevu. Policie (a další orgány trestní justice) se kvůli tomu dozví pouze o nepatrném množství případů, a to především kvůli nezájmu okolí a neochotě či neschopnosti oběti situaci řešit, ať už na základě studu, sebeobviňování, strachu o svoji osobu (případně o osud dětí), ekonomické situace apod. (Roubalová et al. 2019).

Mezi dalšími charakteristikami partnerského násilí se často uvádí jasné rozdělení rolí (na oběť a pachatele) a stupňování násilí (Martinková et al. 2014). Ne vždy však musí partnerské násilí naplňovat všechny uvedené znaky. Některé jsou v akademickém prostředí stálými předměty diskuze. Například Čírtková, Žukov a Ptáček (2010) se domnívají, že stupňování násilí nelze považovat za znak, který by partnerské násilí definoval, ale že se jedná spíše o jeden z rizikových faktorů, které jsou jeho součástí. Také jasné rozdělení rolí mezi pachatelem a obětí není ve světle některých výzkumů zcela samozřejmým předpokladem. V posledních letech jsou tedy definice partnerského násilí opatrnější a neomezují se pouze na uvedené znaky.

Formy a následky partnerského násilí

Při představě partnerského násilí se nám nejspíše vybaví především fyzické útoky jednoho partnera na druhého. Násilí v partnerském vzta-

hu však může nabývat více forem. Některé z nich jsou hůře zjištěitelné, a tedy i obtížněji řešitelné. Literatura zpravidla odlišuje čtyři formy partnerského násilí, a to fyzické násilí, psychické násilí, sexuální násilí a ekonomické násilí (např. Flury et al. 2010; Ševčík a Špatenková 2011; Voňková a Huňková 2004).

Fyzické násilí zahrnuje bití, kopání, škrcení, házení věcí, strkání, vyhrožování zbraní a další projevy, jež mají za účel oběť zranit, poškodit, vystrašit či jí způsobit fyzickou bolest.

Psychické násilí obsahuje pronásledování, slovní útoky, sociální izolování, nepřiměřenou žárlivost, ponižování, zesměšňování, citové vydírání, používání nátlaku či vyhrožování apod.

Sexuální násilí je chápáno jako nedobrovolný sexuální kontakt | 13
jakéhokoliv druhu či jako jakákoliv situace, ve které je oběť nucena podílet se na sexuálních aktivitách, které shledává jako nepříjemné, násilné, ponižující či nebezpečné.

Ekonomické násilí zahrnuje především zamezování přístupu k rodinným či vlastním financím, odepírání zaměstnání apod.

Jelikož je partnerské násilí zpravidla dlouhodobé, následky pro oběť jsou často velmi závažné. V mnoha případech dochází k fyzickému poranění, které může vyžadovat náročnou lékařskou péči (McCart et al. 2010). Oběť partnerského násilí se mnohdy cítí v podřadném postavení, což může způsobit pocity bezmocnosti, apatie či deprese (Shnabel a Nadler 2008). Mezi dlouhodobé následky partnerského násilí pro oběť dále řadíme sebeobviňování a bagatelizaci újmy, snížené sebevědomí, stud, strach o život (svůj a svých dětí), nedůvěru ve vlastní schopnosti apod. (Čírtková 2014; Kacafírková 2002).

1.2 Rizikové faktory a prediktory výskytu partnerského násilí

Mýty o tom, že partnerské násilí se týká pouze některých skupin populace, jsou již považovány za překonané. Přesto se ve studiích opakovaně objevuje řada rizikových faktorů viktimizace i páčání partnerského násilí, díky kterým lze považovat některé skupiny osob za ohroženější viktimizací, případně náchylnější k páčání násilí. Jako rizikový se ukazuje být **mladší věk** (Pikálková et al. 2015; U.S. Preventive Services Task Force 2004), **nižší socioekonomický status** (Aldarondo a Sugarman 1996; Field a Caetano 2004; Pikálková et al. 2015; Raphael 2001), **předchozí zkušenost s viktimizací** (Aldarondo a Sugarman 1996; Bybee a Sullivan 2005; Widom et al. 2014) či **užívání alkoholu a jiných návykových látek** (Andrews et al. 2000;

Field a Caetano 2004; Testa et al. 2012). Mezi další rizikové faktory řadíme napětí a stres ve vztahu (Gelles a Straus 1988), frustraci, naučené vzorce a modely chování z rodiny či zdravotní indispozice (Ševčík a Špatenková 2011).

14 | Zmíněné a další prediktory páčání či viktimizace partnerského násilí jsou opakovaně testovány, častokrát ovšem s rozporupnými výsledky. Například věk či kohabitační status partnerů jako prediktor partnerského násilí řada studií nepotvrdila (Jewkes 2002). Obecně lze poznamenat, že rizikové faktory se liší napříč společnostmi, ale často i uvnitř společnosti samotné, a nelze je tedy chápat jako všeobecně platné. Některé ukazatele (jako je nízký socioekonomický status či užívání alkoholu) se však opakovaně potvrzují (tamtéž). Podle Kristin L. Andersonové je navíc nutné blíže se zaměřit na rizikové faktory a prediktory násilného chování z pohledu genderu. Například příjem může sloužit jako prediktor násilného chování u mužů, ale u žen již neplatí. Je proto třeba tyto vztahy dále zkoumat (Anderson 1997).

1.3 Teorie vysvětlující příčiny partnerského násilí

V době sílící reflexe partnerského násilí jakožto celospolečenského problému se začaly objevovat také teorie usilující o vysvětlení jeho příčin. Odpovědi na otázku původu násilí v partnerském vztahu se lišily podle jednotlivých oborů, v jejichž rámci bylo násilí zkoumáno. **Biologicko-genetický model** byl záhy po svém vzniku považován za překonaný, neboť hledal příčiny násilného chování v biologických předpokladech jedince, jako je například hladina hormonů v jeho těle. **Psychologický (individualistický) model** se snažil vypátrat příčiny především v osobnosti pachatele, kterého chápe jako jedince s narušenou osobností. **Sociokulturní model** hledal původ násilí především ve vztahu ke společenskému uspořádání (postavení a fungování partnerského vztahu ve společnosti). Výskyt partnerského násilí je navázán na takové jevy, jako jsou sociální nerovnost, kulturní tradice, hodnoty a sociální normy v rodinných vztazích.

1.3.1 Psychologický (individualistický) model

Teoretická východiska, která se zaměřují především na osobnost pachatele, se pokouší vysvětlit příčiny partnerského násilí zejména osobnostními charakteristikami (agresivita, nízká sebekontrola) nebo

nezvládnutými stavy. Za spouštěče násilí tak považují psychické problémy pachatele napojené na rozličné psychické poruchy, deprese či alkoholismus (Pikálková 2004).

V literatuře je často zmiňováno **Duttonovo uspořádání hraniční osobnosti** (BPO – Borderline Personality Organization). Dutton (1995) propojuje nejisté vazby v rodině v dětství a dospívání s pozdějším pácháním násilí v partnerském vztahu. Muži pocházející z rodin s nejistými vazbami mají podle Duttona tendence vyhledávat intenzivní emocionální vazby v partnerském vztahu. Ty jsou však doprovázeny pocitem nejistoty a nedůvěry k partnerovi, což následně vede k nespokojenosti ve vztahu a násilnému chování. Duttonova teorie však naráží na nedostatečnou empirickou evidenci a nebyla důsledně testována (Bell a Naugle 2008).

| 15

Podle **teorie sociálního učení**, kterou poprvé představil psycholog Albert Bandura (Bandura 1973), vznikají předpoklady k páchání partnerského násilí již v útlém věku, a to skrze napodobování vzorců v rodině, v níž jedinec vyrůstá (Mihalic a Elliott 1997). Bandura odstupuje od biologického chápání chování člověka jako souboru vrozených předpokladů, naopak ho vidí jako výsledek kognitivních procesů (Bandura 1973). Domácí násilí je tak v rámci tohoto schématu chápáno jako důsledek transgeneračního přenosu vzorců násilného chování (Halford et al. 2000; Miller-Perrin et al. 2018).

Oběti i pachatelé partnerského násilí dle této teorie zažili domácí násilí buď na vlastní kůži či jako svědci v dětství či v průběhu dospívání. Tato zkušenost může vést k vypěstování tolerance k násilí v rodině a následné imitaci vzorců násilného chování (tzv. modelování). V situaci, kdy se jeden z rodičů dopouští násilného chování a druhý se mu podřizuje, tak dochází k vysledování vzorce takového chování. Dítě se následně identifikuje s jedním z rodičů a v budoucnu přijímá násilí jako jednu z variant řešení konfliktních situací. Zatímco chlapci často imitují chování otce, dívky se později staví do role oběti a ve vztazích si volí násilné partnery (Mihalic a Elliott 1997).

Pouhé vypořádání násilných vzorců k pozdější násilné kariéře však nestačí. Přihlížející dítě musí dojít k závěru, že násilné chování je nějakým způsobem pozitivně odměňováno (například násilím získal chtěnou věc). Jinými slovy, pokud po použití násilí následuje nějaký pozitivní stimul, je pravděpodobné, že takové chování bude opakovat ve snaze dosáhnout stejného výsledku. Důležitým poznatkem je však podle Bandury fakt, že vnímaná odměna nemusí být přímá. Pouhé vypořádání pozitivních či negativních důsledků násilného chování může mít vliv na to, zda se jedinec v budoucnu bude dopouštět násilného chování (či se stane jeho obětí) (Leve et al. 2015).